

DE WIJSHEID VAN DE ROMAN

Jeroen Vanheste zoekt literaire antwoorden op filosofische vragen

Het recentste boek van Jeroen Vanheste, *Denkende romans*, is niet alleen een verdieping en uitbreiding van zijn vorige boek, *De wijsheid van de roman* (uitgeverij Damon, 2012), maar ligt eveneens in het verlengde van zijn doctoraat, *Guardians of the Humanist Legacy* (2007). De wijsheid van de roman bracht in zeven hoofdstukken portretten van Miguel Cervantes, Lev Tolstoj, Fjodor Dostojevski, Thomas Mann, Marcel Proust en Hermann Broch met tussendoor ook aandacht voor het oeuvre van T.S. Eliot, de enige dichter in het gezelschap van romanciers. In *Denkende romans* komen nog vijf andere romanciers aan bod: Saul Bellow, Dennis Potter (schrijver van televisieseries), Milan Kundera, Michel Houellebecq en, als enige Nederlandstalige auteur, Simon Vestdijk.

Elk van deze portretten kan apart worden gelezen: het zijn heerlijke teksten als introductie tot het oeuvre en de persoonlijkheid van de twaalf auteurs. Vanheste citeert uitvoerig, geeft gulzig biografische informatie en vergelijkt zijn eigen analyses met andere relevante commentaren.

Vanheste prefereert een inhoudelijke, esthetische en ethische benadering van literatuur boven een genealogische methode, “waarin literatuur als een symptoom wordt gezien en haar achterliggende motieven ontmaskerd worden: niet wàt er staat is van belang, maar waarom het er staat”. En hij sluit liever aan bij het aristotelische concept van literatuur als spiegel van de werkelijkheid dan bij het adagium van de deconstructiefilosofie dat literatuur “een in zichzelf besloten systeem van tekens is zonder deur naar de buitenwereld”. Op deze dubbele premisse steunt zijn overtuiging dat literatuur antwoorden kan geven op de grote filosofische vragen. Vanuit die invalshoek gaat zijn interesse uit “naar vragen van algemeen menselijke en cultuurfilosofische aard”.

Algemeen-menselijke vragen zijn voor Vanheste immers tegelijk cultuurfilosofische vragen. Het zijn vragen die weliswaar betrekking hebben op het individu, maar die evenzeer de plaats van dat individu binnen het geheel van de cultuur betreffen. Zijn

Dit boek bouwt voort op de vraag hoe we de erfenis van het humanisme nog kunnen bewaren en doorgeven

gedetailleerde presentatie van de twaalf antwoorden op deze vragen vormt een prachtige illustratie van de uitspraak van de Argentijnse schrijver Ernesto Sabato, die hij als motto voor zijn boek heeft uitgekozen: “In de moderne, door de filosofie verlaten wereld, versnipperd door honderden wetenschappelijke specialisaties, blijft de roman over als de laatste uitkijkpost vanwaar we het menselijk leven als geheel kunnen overzien”.

Tegelijk is dit boek meer dan een verzameling van boeiende essays die ons inleiden in de filosofische wereld van grote literatoren. Het bouwt eveneens voort op de vraag hoe we de erfenis van het humanisme nog kunnen bewaren en doorgeven. Die vraag had Vanheste uitvoerig behandeld in zijn filosofische doctoraat, *Guardians of the Humanist Legacy*, dat in verkorte vorm verscheen onder de titel *Humanisme en het Avondland* (Damon, 2007). Hij weet natuurlijk dat het humanisme uit de negentiende eeuw niet langer houdbaar is: de filosofische mokerslagen van Schopenhauer en Nietzsche, twee wereldoorlogen en de Holocaust hebben de geloofwaardigheid van het Europese humanisme een knauw gegeven. Maar daarom hoeft het vandaag niet voorbijgestreefd te zijn. Vanheste wil de betekenis van het humanisme herdenken en de huidige waarde ervan onderstrepen. Tegenover een materialistisch mensbeeld poneert hij een humanistisch mensbeeld; tegenover een wetenschappelijke filosofie met haar voorkeur voor theorieën en modellen plaatst hij een hermeneutische filosofie op zoek naar waarden en betekenissen.

Het blijkt niet eenvoudig om van dat humanisme een afgeronde omschrijving te geven. In een humanistische visie wordt de mens opgevat als een wezen dat zichzelf vorm kan geven en vrij op zoek kan gaan naar zin en betekenis. De moeilijkheid om die algemene definitie nuance mee te geven blijkt uit de talloze epitheta die aan de term worden toegevoegd: donkere humanist, tragische humanist, humanistisch individualisme. Dat herijkte humanisme tracht Vanheste te verduidelijken door het te verbinden met de wijsgerige stroming van het idealisme. De filosofische vraag naar het statuut van het idealisme is als een rode draad door dit boek geweven.

Alhoewel hij vertrekt van een opvatting over literatuur waarin ideeën “antropologische constanten” weergeven en de band tussen woord en werkelijkheid wordt onderstreept, bekent Vanheste zich toch tot wat hij omschrijft als een “alsof idealisme”. Dat idealisme doorziet het literaire spel van de verbeelding wel, maar acht dit noodzakelijk om het leven de moeite waard te maken. Vanheste varieert daarmee op het aforisme van Roger Scruton dat “de onwaarheden van het geloof de waarheden die ertoe doen openbaren, terwijl de waarheden van de wetenschap de menselijke werkelijkheid en waarheid versluieren”.

In het verlengde van die positie staat hij ook dicht bij de filosofische posities van de vijf nieuwe auteurs in dit boek dan bij een aantal van de oudere protagonisten in *De wijsheid van de roman*. Geleerd door de kritiek van Schopenhauer en Nietzsche en door de ervaringen van twee wereldoorlogen, hebben zij het humanisme van zijn naïviteit ontdaan. Ze trachten er een nieuw elan aan te geven: een geamendeerd humanisme als een “onmogelijke droom”.

In zijn conclusie, die nagenoeg identiek is aan die van *De wijsheid van de roman*, beklemtoont Vanheste nogmaals zijn geloof in het “alsof idealisme” waarin de inspiratie van een ideaal belangrijker is dan het werkelijke bestaan ervan: hij vindt dit “doen alsof” terug bij Cervantes, in de “lucide illusies” van Proust en de “luchtspiegelingen” van Vestdijk, de “speelse ironie” van Kundera en de “donkere ironie” van Houellebecq.

Het impliciete uitgangspunt van Vanhestes “alsof idealisme” is dat de antwoorden op al onze vragen aangeleverd zijn door de wetenschappen, die een objectief beeld van de werkelijkheid geven: de menselijke vrijheid is een illusie en de natuur een onttoverd mechanisme. Om ons te behoeden voor

De centrale filosofische vraag is: beantwoordt aan het visioen dat de romancier inspireert ook werkelijkheid?

het ontluisterende effect daarvan, trekken we ons vervolgens terug in de wereld van het “alsof” en noemen we het bewonen ervan humanistisch.

De centrale filosofische vraag is de volgende: beantwoordt aan het visioen dat de romancier inspireert ook werkelijkheid? Gaat het hier slechts om de onwaarheid van de verbeelding? Of verwijst het naar nog niet geactualiseerde mogelijkheden van een diepere werkelijkheid, zoals Broch schrijft? Aan Thomas Mann ontleent Vanheste dit idee: “De mens is een mysterie. [...] Hij is dier met een deel van zijn wezen, ja. Maar met een ander deel behoort hij tot de wereld van de geest”. Opnieuw is de vraag: welk statuut heeft die wereld van de geest? Is het alleen maar een menselijke schepping? Of is het een werkelijkheid die ons telkens weer uitdaagt en waarin de vernieuwing van het humanisme haar inspiratiebron vindt?

Indien aan onze visioenen immers geen werkelijkheid beantwoordt, indien ons bestaan “een ondraaglijke lichtheid” (Kundera) torst, wat betekenen dan al de beladen woorden die een bevlogen humanist van het “alsof humanisme” graag in de mond neemt? In het hoofdstuk over Dennis Potter gaat Vanheste uitvoerig in op de hermeneutische benaderingen van de filosofen Charles Taylor (1931) en Paul Ricoeur (1913-2005). Maar hij vermeldt daarin niet hoe beide auteurs een “alsof idealisme” afwijzen en blijven zoeken naar de ontologische fundering van onze ideeën over een zinvol bestaan. In die zin is dit voortreffelijke boek ook een illustratie van een dominant aanvoelen in het huidige tijdsgewricht: op zoek naar zin en betekenis proberen we een plek in de werkelijkheid te vinden, een werkelijkheid die we ternauwernood kunnen verdragen.

GUIDO VANHEESWIJCK

JEROEN VANHESTE, *Denkende romans. Literatuur en de filosofie van mens en cultuur*, Damon, Eindhoven, 2017, 432 p.